

Наталія ТКАЧУК

ТЕОРЕТИЧНА СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФІНАНСІВ БАНКІВ

Розглянуто теоретико-організаційні засади формування та функціонування фінансів банків. Виявлено особливості банків як суб'єктів фінансових відносин і учасників фінансового ринку. Досліджено теоретичну сутність фінансів банків та їх місце у фінансовій системі держави.

Сучасний етап розвитку вітчизняної економіки характеризується підвищенням вимог до банківської системи, яка повинна сприяти стійкому економічному зростанню та підвищенню конкурентоспроможності господарського комплексу в умовах поступової інтеграції у європейський та світовий економічний простір. Це обумовлено особливою роллю банків як провідних фінансових посередників, що забезпечують переміщення фінансових ресурсів між окремими регіонами, галузями та суб'єктами економіки з метою задоволення їх потреб і запитів. Інноваційно-інвестиційна модель розвитку країни потребує перетворення банківського сектору в ефективну систему акумулювання грошових ресурсів та спрямування їх у найбільш перспективні сектори економіки. Одним із ключових аспектів розвитку вітчизняної банківської системи є необхідність підвищення рівня довіри до банків та відновлення їх стабільного функціонування, що вимагає від регуляторів і наглядових органів удосконалення механізмів формування та функціонування фінансів банківських установ. Зазначені процеси вимагають від банків адекватного нарощування обсягів капіталу, оптимізації структури фінансових ресурсів і вдосконалення формування фінансів. Відтак, розгляд теоретичної сутнос-

ті, ролі та значення фінансів банків у складі фінансової системи, а також особливостей їх формування в сучасних умовах трансформації економіки є актуальним і своєчасним.

Значний внесок у розвиток фундаментальних теоретичних і методологічних основ формування та розвитку фінансів зробили такі зарубіжні науковці: Ш. Бланкарт, Д. Блекелл, З. Боді, Р. Габбард, Е. Гілл, А. Гроппелі, Р. Мертон, Е. Ніхбахт, Д. Стігліц, Ф. Тейлор та ін. Серед вітчизняних вчених варто відмітити праці В. Андрущенка, Л. Алексеєнко, О. Василика, Л. Кузнєцової, В. Опаріна, В. Оспіщева, К. Павлюк, О. Романенко, М. Карліна, С. Ковальчук, В. Федосова, С. Юрія та ін. Формування основних засад функціонування та аспекти організації фінансів банківських установ знайшли відображення в роботах М. Алексеєнка, М. Білик, О. Дзюбюка, З. Васильченко, О. Вожжова, Б. Івасіва, Г. Карчевої, В. Колесникова, О. Лаврушина, А. Мороза, Ф. Мишкіна, П. Роуза, Е. Ріда, Д. Сінкі та інших.

Високо оцінюючи результати наукових досліджень згаданих авторів, зауважимо, що переважна більшість науковців у своїх дослідженнях зорієнтовані на виявлення економічної природи фінансів, особливостей фінансових відносин, фінансових ресурсів і

власного капіталу банків, механізму їх формування та управління. Водночас потребує глибшого вивчення питання сутності фінансів банку та особливостей їх формування в умовах необхідності забезпечення достатнього рівня капіталізації банківської системи України. Крім того, недостатньо висвітлені питання місця та ролі фінансів банків у складі фінансової системи держави, особливостей організації фінансів банків як посередників на фінансовому ринку. Все вищезазначене актуалізує обрану тематику, обумовлює потребу в проведенні наукового дослідження, визначає мету і завдання роботи.

Метою статті є визначення теоретичної сутності фінансів банків, виявлення їх ролі та місця у фінансовій системі держави, дослідження особливостей фінансових відносин банків з іншими економічними суб'єктами фінансового ринку в умовах трансформаційних змін економіки.

На сучасному етапі функціонування фінансового ринку України особливого значення набуває завдання розвитку інститутів, що виконують функції професіоналів фінансового ринку, які реалізуються через здійснення посередницької діяльності. Беззаперечним фактом є те, що до найбільших і найактивніших учасників фінансового ринку варто віднести банківські установи. Фінансові корпорації – це корпорації, які спеціалізуються на фінансових послугах чи допоміжній фінансовій діяльності: Національний банк України, інші депозитні корпорації (банки, що створені і діють на території України), інші фінансові корпорації (страхові компанії, недержавні пенсійні фонди, кредитні установи, фінансові компанії тощо) [1, 191]. Отже, банки є фінансовими корпораціями, що належать до підсектору інших депозитних корпорацій, основною функцією яких є фінансове посередництво, а також емісія зобов'язань у формі депозитів чи інших інструментів,

залучення фінансових ресурсів, що включаються до грошових агрегатів.

Цікавим, з цієї точки зору, є законодавче унормування фінансової установи як суб'єкта ринку фінансових послуг, що подано в Законі України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг": "Фінансова установа – це юридична особа, яка відповідно до закону надає одну чи декілька фінансових послуг та яка внесена до відповідного реєстру у порядку, встановленому законодавством. До фінансових установ належать банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг" [2]. Цей закон також вперше запровадив поняття "фінансова послуга", під яким розуміють операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, і за рахунок залучення від інших осіб фінансових активів з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів. При цьому до складу фінансових послуг відносять: випуск платіжних документів, платіжних карток, дорожніх чеків та/або їх обслуговування, кліринг, інші форми забезпечення розрахунків; довірче управління фінансовими активами; діяльність з обміну валют; залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо наступного їх повернення; фінансовий лізинг; надання коштів у позику, в тому числі на умовах фінансового кредиту; надання грошей та поручительств; переказ грошей; послуги у сфері страхування та накопичувального пенсійного забезпечення; торгівля цінними паперами; факторинг; інші операції, які відповідають критеріям,

що містяться у законодавчому визначенні фінансових послуг [2].

Відповідно до цього, можна виокремити ознаки, які вирізняють банки з-поміж інших суб'єктів господарювання:

- банки є багатофункціональними фінансовими установами, що надають клієнтам різноманітні фінансові послуги з метою одержання прибутку; здійснюють професійне управління ресурсами суспільства в їх грошовому виразі й виконують специфічні функції в економіці;

- банки, як інституційні одиниці, є фінансовими корпораціями й відносяться до підсектору депозитних корпорацій, що здійснюють посередницьку діяльність, емісію зобов'язань і залучення фінансових ресурсів на законних підставах та під юрисдикцією державних органів, які забезпечують контроль і регулювання банківської діяльності;

- продуктом діяльності банків вважаються фінансові (банківські) послуги, які мають нематеріальний характер; в їх основі лежить торгівля грошима як особливим товаром, що сприяє забезпеченню економіки держави необхідними платіжними засобами;

- дозволеною організаційною формою створення банківських установ в Україні є відкриті (публічні) акціонерні товариства;

- діяльність банків має виробничий характер, хоча і дуже специфічний у своїй основі, оскільки банківська продукція набуває вигляду наданих кредитів, здійснених розрахунків, наданих гарантій, поручительств, тощо; саме це й відрізняє банки від інших суб'єктів господарювання;

- банки виконують посередницьку функцію в ринковій економіці, що обумовлено використанням ними чужих, залучених коштів підприємств інших суб'єктів економіки, діяльність яких здійснюється за рахунок власних коштів;

- функціонування банків ґрунтується на принципі комерційного розрахунку

та визначається чинним законодавством України; водночас, висувуються особливі вимоги й умови щодо порядку їх створення та реєстрації в Законі України "Про банки і банківську діяльність" та у відповідних нормативних актах НБУ;

- банківська діяльність, окрім державної реєстрації, потребує отримання ще й відповідної ліцензії НБУ, що дозволяє здійснювати широкий спектр різноманітних операцій і послуг; ліцензування є необхідною умовою розвитку конкуренції на фінансовому ринку й запроваджено з метою підвищення надійності та стабільності банківської системи, забезпечення захисту інтересів кредиторів і вкладників.

Отже, банки – це складна органічна структура, суспільна роль якої вивчається й аналізується теорією банківської справи. Зауважимо, що в науковій економічній думці банк асоціативно розглядається як торговельне і кредитне підприємство, як інститут фінансового посередництва, як інформаційний процесор і як агент на біржі. Ефективність діяльності банків у сучасних умовах залежить від організації їх фінансів, тобто ступеня забезпеченості фінансовими ресурсами, власним капіталом, повноти фінансового механізму, який дає можливість повноцінно функціонувати фінансам банківської установи.

У вітчизняній фінансовій літературі поняття "фінансова система трактується як сукупність відокремлених самостійних і взаємодіючих між собою сфер і ланок фінансових відносин та грошових, фінансових потоків, обумовлених ними [3]. Але в умовах трансформаційної економіки на перше місце повинен вийти фінансовий ринок як база існування організаційних інститутів фінансової системи – банків, страхових компаній, інвестиційних компаній, пенсійних фондів тощо. Як видно з рис. 1, фінансова система прямо та опосередковано перемі-

Рис. 1. Напрями переміщення грошових коштів у фінансовій системі [4]

щує кошти від інвесторів до позичальників, а згодом ці фінансові ресурси та прибуток повертає назад до інвесторів.

Нагадаємо, що інвесторами та позичальниками можуть бути домогосподарства, фірми, підприємства, організації, органи державної та місцевої влади як вітчизняні, так і іноземні. Саме фінансові ринки забезпечують взаємодію між позичальниками фінансових ресурсів та інвесторами. Окрім забезпечення взаємодії тих, хто має надлишкові фінансові ресурси, і тих, кому вони потрібні, фінансова система пропонує інвесторам і позичальникам три види послуг: зниження ризику, забезпечення ліквідності й надання інформаційних послуг. Саме за допомогою фінансових посередників на фінансовому ринку реалізуються зазначені нами послуги між його учасниками, збільшується привабливість різноманітних фінансових активів та фінансових зобов'язань для

індивідуальних інвесторів і позичальників, фінансові рішення яких ухвалюються саме з урахуванням цих послуг [4]. Тому роль фінансових посередників, якими є банки, полягає в залученні коштів інвесторів і наданні їх позичальникам. Крім того, фінансові посередники надають послуги зі зменшення ризику, підвищення ліквідності та забезпечення інформацією, що особливо вигідно дрібним інвесторам і позичальникам.

На думку Л. Кузнєцової, в умовах формування ринкової економіки країни та зростання ролі фінансового ринку необхідно підходити до суті фінансової системи з позиції, поширеної в країнах з розвинутою ринковою економікою. Тобто, фінансова система, з інституційної точки зору, має складатися із кількох взаємопов'язаних елементів [5]:

– інфраструктури: правова система, платіжна система, система розрахунків і система обліку;

– фінансових інститутів: банків, страхових компаній, кредитних спілок, інституціональних інвесторів, фірм, що здійснюють операції з цінними паперами;

– фінансового ринку: фондової та валютної бірж, грошового та позикового ринків, ринку похідних цінних паперів, валютного та фондового ринків тощо.

При цьому фінансовий ринок охоплює кругообіг фінансових ресурсів і становить важливу складову фінансової та економічної систем держави. Як складова фінансової системи він є певною надбудовою, через яку координується діяльність фінансової системи в цілому; є сполучною ланкою, через яку здійснюється рух фінансових ресурсів. Відтак очевидно, що фінансовий ринок забезпечує функціонування всіх інших сфер фінансової системи країни шляхом забезпечення циркуляції грошових потоків [5]. Не варто також забувати, що на фінансовому ринку знаходиться в обігу специфічний товар, тому й фінансові посередники, які працюють на цьому ринку, характеризуються особливостями сутності та специфікою формування фінансів і руху фінансових потоків. Не применшуючи значення ринку товарів та послуг і ринку робочої сили, все ж зазначимо, що пріоритетний вплив на стан сфер і ланок фінансової системи має динаміка змін фінансового ринку, зокрема стан і рівень розвитку фінансових посередників.

Перерозподіл ресурсів за допомогою фінансового ринку має певні часові обмеження і здійснюється на платній основі за умов співвідношення попиту і пропозиції, які перебувають під впливом рівня конкуренції. Фінансовий ринок має мобілізувати і розподіляти фінансові ресурси, сконцентровані у населення, суб'єктів господарювання і державних грошових фондах. По суті, фінансовий ринок за допомогою основних посередників – банків – у процесі перерозподілу ресурсів виконує ті функції,

які не може виконувати жодна складова фінансової системи, справляючи істотний вплив на її ефективність, стійкість та еластичність. Характерною особливістю банків у цих відносинах є те, що вони одночасно виступають і продавцями, і покупцями цих активів. Тобто, на фінансовому ринку взаємодіють попит, в особі покупця (банку) фінансових активів, і пропозиція, в особі продавця (банку) цих активів. При збіганні інтересів відбувається акт купівлі-продажу фінансових активів, тобто реалізації вартості та споживчої вартості, які властиві цим активам [4].

Фінанси банків варто розглядати на мікроекономічному рівні як складову децентралізованих фінансів (фінансів суб'єктів господарювання) з урахуванням специфіки та особливостей банківської діяльності. Децентралізовані фінанси складають вихідну ланку, основу усієї фінансової системи держави. Нагадаємо, що під децентралізованими фінансами, з точки зору теорії фінансів, традиційно розуміють певні економічні відносини щодо розподілу, перерозподілу фінансових ресурсів і формування фондів грошових коштів з метою забезпечення функціонування та одержання прибутку. Як уже зазначалося, банки є незвичайними суб'єктами господарювання, адже вони забезпечують мобілізацію коштів клієнтів і створення відповідних фінансових ресурсів з метою інвестування їх в економіку. Цей факт є визначальним для розуміння специфіки економічних відносин, що й формують зміст фінансів банків. Варто зазначити, що як усі фінансові відносини, фінанси банків мають імперативний (державно-владний) характер, більша їх частка безпосередньо або опосередковано регламентується законодавчими та нормативними актами.

Враховуючи значні напрацювання у сфері проблематики фінансової діяльності суб'єктів господарювання І. В. Зятковського,

зауважимо, що фінанси банків є об'єктивною реальністю, яка виявляється у фінансових відносинах між банками та державними й недержавними інституціями, юридичними та фізичними особами з приводу організації формування, розподілу та використання фінансових ресурсів у процесі відтворення [6, 35]. Відтак, основні засади організації фінансів банку створюють складний механізм формування, розподілу і використання фінансових ресурсів (доходів) банку. Реалізація цих фінансових відносин стає можливою за певної організаційно-правової форми організації банківського бізнесу, через яку й виявляється їх економічна сутність. Саме організаційно-правова форма забезпечує банкам юридичний і майновий статус, дає можливість функціонувати на внутрішньому та світовому фінансовому ринку згідно з чинною законодавчою базою, допомагає зберегти відповідні відносини власності й пристосуватися до складних умов вкладення вільного капіталу.

Спираючись на визначення вітчизняних вчених щодо сутності децентралізованих фінансів, зазначимо: фінанси банків – це сукупність економічних відносин, що опосередковують кругообіг грошових коштів банківських установ з метою забезпечення їх статутної діяльності й пов'язані з рухом грошових потоків, капіталу, розподілом і використанням доходів та грошових фондів.

Матеріальним виявом теоретичної сутності фінансів банку є його фінансові ресурси, без яких банк не зможе повноцінно функціонувати як посередник на фінансовому ринку. Беручи до уваги ринкову концепцію фінансів суб'єктів господарювання, розроблену західними дослідниками, зазначимо, що фінанси банків являють собою результат застосування різноманітних економічних прийомів та методів для досягнення максимального прибутку або нарощення загальної вартості банківського капіталу. Фінанси бан-

ків як явище відображають грошові потоки банківських установ, що характеризуються певними обсягами, часом і спрямуванням. Важливою умовою ефективного функціонування банку на фінансовому ринку є узгодженість у часі вхідних і вихідних грошових потоків, що й забезпечує банкам необхідний рівень фінансової стійкості, платоспроможності та ліквідності. За формою фінанси банків являють собою доходи, надходження, витрати, відрахування, нагромадження, що й характеризують собою рух грошових коштів і водночас є матеріальними носіями фінансових відносин банку.

Отже, враховуючи комплексний підхід до бачення й трактування сутності фінансів, зауважимо, що фінансам банків притаманні такі характерні ознаки: грошовий, перерозподільчий характер фінансових відносин; наявність процесів формування та використання грошових фондів в ході здійснення банківської діяльності; взаємозв'язок фінансових відносин із формуванням доходів банку; реагування фінансових відносин на вплив регулятора (НБУ).

Формування та організація фінансів банків зумовлена особливостями його грошових потоків у процесі здійснення банківської діяльності. Тому під формуванням фінансів банківської установи треба розуміти організацію управління грошовими перерозподільчими відносинами між банком та його контрагентами; організацію руху фінансових ресурсів банку та його власного капіталу в чинному правовому середовищі з метою забезпечення фінансової стійкості і максимізації його прибутку або збільшення вартості власного капіталу.

Відособленість капіталу та майна банківських установ зумовлює доволі широке коло фінансових відносин, які виникають у сфері взаємодії банків з державою та іншими економічними суб'єктами. Всю сукупність фінансових відносин, які опосередко-

вують кругообіг грошових коштів банків, за своїм економічним змістом можна розподілити на декілька груп. Зокрема, це грошові відносини між:

- засновниками банку в процесі формування статутного фонду (капіталу), який є першоджерелом створення умов для початку діяльності банку;

- банками та його засновниками (акціонерами) з приводу випуску та розміщення банківських акцій, формування резервного фонду акціонерного товариства, розподілу прибутку, виплати дивідендів за акціями. Ця група відносин є вкрай важливою з огляду на те, що у складі усієї сукупності банків основною формою створення їх є акціонерне товариство відкритого типу;

- банками та клієнтами (фізичними та юридичними особами) з приводу депозитних, кредитних та іншого роду операцій, що пов'язані з рухом грошових коштів;

- банками та Асоціацією українських банків (АУБ) щодо вирішення загальних питань, захисту банківської діяльності тощо;

- банками та НБУ з приводу кореспондентських розрахунків, ліцензування, нагляду та регулювання банківської діяльності, одержання кредитів, рефінансування, придбання іноземної валюти тощо;

- банками та їх відокремленими підрозділами (філіями та представництвами) з приводу фінансування витрат, одержання прибутку, його розподілу та використання прибутку, ведення бухгалтерського обліку, складання консолідованого балансу тощо;

- банками та персоналом з приводу оплати праці, розподілу та використання прибутку, випуску і розміщення цінних паперів, що емітуються, виплати дивідендів за акціями і процентів за облігаціями тощо;

- банками та іншими суб'єктами господарювання з приводу інвестування та розміщення тимчасово вільних власних і залучених коштів; ці відносини здебільшо-

го регулюються державою, яка забезпечує відповідний контроль і нагляд в особі НБУ;

- банками та афілійованими структурами, а також між банками та іншими учасниками фінансово-промислових груп, холдингів, концернів, корпорацій; ця група фінансових відносин пов'язана із внутрішньокорпоративним перерозподілом грошових коштів з метою розвитку бізнесу, фінансування спільних проектів, оптимізацією оподаткування, захисту від поглинань і захоплення тощо;

- банками і державою з приводу сплати: податків до бюджету, єдиного соціального внеску до Пенсійного фонду, штрафних санкцій тощо;

- банками та іншими депозитними корпораціями щодо кредитних, депозитних, інвестиційних, комісійних, посередницьких та міжбанківських операцій.

Розглянуті основні групи фінансових відносин, в які вступають банки в процесі своєї діяльності, можна вважати такими, що визначають сутність і зміст фінансів банківських установ. Кожна з перелічених груп фінансових відносин характеризується власними особливостями, але спільним є те, що матеріальною основою усіх цих відносин є рух грошових коштів банку. Саме рухом грошових коштів супроводжується формування статутного капіталу банку, починається і закінчується виробничий цикл діяльності банку, створюються резерви, здійснюється кредитування суб'єктів економіки, відбувається розміщення та інвестування тимчасово вільних коштів, формується і використовується прибуток, виплачуються дивіденди акціонерам.

Характер кругообігу грошових коштів і ступінь розмаїття та складності фінансових відносин банків обумовлюється декількома факторами:

- організаційною формою, в якій створено банк (відкрите акціонерне товари-

ство), що впливає на розмір, структуру та порядок формування статутного фонду (капіталу), створення резервного капіталу, розподіл прибутку і сплату дивідендів, а також визначає можливість банку ефективно функціонувати й успішно виконувати встановлені НБУ нормативи капіталу, ліквідності, інвестування тощо.

– специфікою банківської діяльності: банки задовольняють потреби ринку в наданні послуг і отримують за це прибуток шляхом залучення коштів від інвесторів за певну плату і надання цих коштів у позику. Їхня додана вартість створюється шляхом забезпечення розподілу ризику та ліквідності, а також надання інформаційних послуг. Як і в будь-якому бізнесі, банки намагаються максимізувати прибуток; різниця між доходом, який отримують банки за надання кредитів, і вартістю залучення коштів для кредитування і є банківським прибутком; для досягнення успіху банк змушений здійснювати виважену кредитну й інвестиційну діяльність, яка забезпечувала б таку величину відсотка, яка покривала б його витрати та створювала прибуток. Для отримання максимального прибутку банки повинні вирішувати дві проблеми, які виникають у взаємовідносинах із клієнтами: знижувати ризик та забезпечувати ліквідність; організувати свою діяльність так, щоб запевнити вкладників у тому, що вони найкращим чином відстоюють їхні інтереси, надають послуги з розподілу ризику, забезпечення ліквідності, а також пропонують інформаційні послуги, чого не можуть здійснювати інші фінансові установи;

– обов'язковим дотриманням нормативів, які встановлює НБУ щодо діяльності банківських установ.

Підсумовуючи вищезазначене, можемо зробити такі висновки: фінанси банків є складовою фінансів суб'єктів господарювання у внутрішній структурі фінансової

системи України, мають свій матеріальний зміст і реальні форми прояву. Кругообіг грошових коштів банків є складнішим, ніж у інших суб'єктів господарювання. З огляду на це, метою формування та організації фінансів банків є не тільки досягнення максимального прибутку чи нарощення вартості власного капіталу, а ще й забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності, як об'єктивних умов виконання взятих банком фінансових зобов'язань.

Література

1. Методологічний коментар. Класифікація інституційних одиниць // Бюлетень НБУ. – 2012. – № 3. – 192 с.
2. Закон України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" №2664-III від 12.07.2001р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2664-14/ – Назва з екрану.
3. Фінанси: Підручник / За ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. – К.: Знання, 2008. – 611 с.
4. Габбард Р. Г. Гроші, фінансова система та економіка: Підруч.: Пер. з англ.; Наук. ред. М. Савлук, Д. Опесневич; – К.: КНЕУ, 2004. – 889 с.
5. Кузнєцова Л. Банки як складова фінансової системи України. – Вісник НБУ. – 2009. – № 10. – С. 52–57.
6. Зятковський І. В. Фінанси суб'єктів господарювання в умовах інституціональних перетворень: Монографія. – Тернопіль: Економічна думка, 2006. – 388 с.